

ինչով է մի արդեան մեզանից տարբերում, — անհամբերութեամբ քայտականեց Պաւէլ Պետրովիչը: — Բոլորը, բոլորը արդ պարոնի, արդ նիհիլիստի բանն է նա է որդուդ գլուխը լցրել: Ինչպէս ասում եմ արդ հաքիմին. իմ կարծիքով դա ուղղակի խաբեբալի մէկն է. հաւատացած եմ, որ նա իւր բոլոր գործերով հանդերձ, բնագիտութեան մէջ էլ շատ առաջ գնացած չը պիտի լինի:

— Ոչ, եղբայր, արդ բանը մի ասի՝ — Բաղարովը խելօք ու հասկացող մարդ է:

— Եւ ինչպիսի զգուշի ինքնասիրութիւն ունի, — դարձեալ ընդհատեց Պաւէլ Պետրովիչը:

— Այո — նկատեց Նիկալաւ Պետրովիչը. — ինքնասէր մարդ է: Բայց, ինչպէս երևում է, առանց դրան կարելի չէ. միայն մէկ բանի խելքս չի հասնում. Կարծեմ թէ ես ամեն բան ասում եմ, որպէս զի դարիցս լետ չմնամ՝ — գիւղացիներին ճորտութիւնից ազատեցի, տուն ու տեղի տէր արի, ագարակ հիմնեցի, այնպէս որ մինչև անգամ բոլոր նահանգում ինձ կարմիր են անուանում. կարդում եմ, ուսանում, առհասարակ աշխատում եմ ժամանակակից պահանջներին համապատասխան լինել, — իսկ նրանք ասում են, թէ արդէն բանս պրծած է. ինչ ասեմ, եղբայր, ինքս էլ եմ սկսում կարծել, թէ ձիշտ որ բաներս պրծած է:

— Ինչից ես կարծում:

— Այ՛ ինչից: Այսօր նստած Պուշկին էի կարդում... Որքան լիշում եմ, բաց էի արել «Пырае»... Մէկ էլ տեսնես Արկադ'ին մօտեցաւ ինձ և, անխօս, փաղաքուշ ցաւակցութեան զգացմունքը դէմքին, գիրքը կամացուկ վեր առաւ ձեռքիցս, ոնց որ երեսիւն են անում, և առաջս դրեց մի ուրիշ, գերմաներէն գիրք... ժպտաց ու գնաց, և Պուշկինն էլ հետը տարաւ:

— Միթէ: Այդ ինչ գիրք էր տուածը:

— Ահա, այս գիրքը:

Եւ Նիկալաւ Պետրովիչը սերթուկի ետեւի զրպանից հանեց Բիւհնեբրի լալանի գրքոյկի իններորդ հրատարակութիւնը:

Պաւէլ Պետրովիչը վեր առաւ գրքոյկն ու շուտ ու մոտ տուեց:

— Հմ, — մռնչաց նա: — Արկադիւ Նիկալալիչը հոգ է տանում քու դաստիարակութեան վրայ. Հը՛, ինչ է, փորձեցիր կարդալ:

—Փորձեցի:

—Յետո՞ւ:

—Այամ ես եմ լիմարը, կամ թէ չէ՝ այս բոլորը—անմիտ բաներ են, Երևի ես եմ լիմարը:

—Միթէ դերմաներէնդ մոռացած չես,—հարցրեց Պաւէլ Պետրովիչը:

—Դերմաներէն հասկանում եմ:

Պաւէլ Պետրովիչը դարձեալ ձեռքի մէջը շուռ ու մոռուտեց գիրքն ու աչքի տակովը եղբօրը նայեցաւ: Երկուսն էլ լռեցին:

—Հա, ի դէպ,—սկսեց Նիկալայ Պետրովիչը ցանկանալով խօսքը փոխել,—Այլիպէնից նամակ ստացաւ:

—Մատուէլ Իլլիչից:

—Այո, *** է եկել նահանգի գործերը քննելու: Այժմս նա մեծ մարդ է դարձել և ինձ դրում է, թէ իւրև ազգական ուղում է հետներս տեսնուիլ և ինձ, քեզ ու Արկադիին քաղաք է հրաւիրում:

—Պիտի գնաս,—հարցրեց Պաւէլ Պետրովիչը:

—Ոչ, դժ:

—Ես էլ չեմ գնալ, Շատ հարկաւորս է լիսուն վերս քաշ գամ, թէ ինչ է՝ դրա երեսն եմ տեսնելու: Mathieu-ն ուղում է, որ իւր բոլոր փառքը տեսած լինենք, սատանան տեսնի երեսը, սաղ նահանգում ինչ որ խունկ են ծխելու, այն էլ հերիք է նրան, առանց մերինին էլ եօլա կ'գնալ, Ո՛հ բան, գաղտնի խորհրդական է դարձել, Թէոր ես ծառայութիւնս շարունակած լինէի, այդ լիմար լուծը քաշտալի, այժմս գեներալ-ադիւտանդ դարձած կ'լինէի: Այս էլ կալ, որ արդէն ես էլ, դու էլ լետ մնացած մարդիկ ենք:

—Այո, եղբայր, երևի ժամանակ է, որ դադադ չինել տանք ու ձեռներս էլ կրծքներիս խաչենք,—հոգոց հանելով նկատեց Նիկալայ Պետրովիչը:

—Չէ, ես այդպէս շուտով չեմ կոտրուի,—մրթմրթաց եղբայրը,—Դեռ այդ հաքիմի հետ մենք կ'տեսնուենք, ես այդ զգում եմ: Ընդհարումը նոյն օրը երեկոյեան թէլի միջոցին պատահեցաւ: Պաւլ Պետրովիչը որ ընդունարան եկաւ, արդէն պատրաստուած էր կռուի. նա գրգռուած էր և վճռական: Միայն առիթ էր փնտրում, որ թշնամու վրայ լարձակուի. բայց երկար ժամանակ առիթ չէր ներկայանում: Բազարովն առ

հասարակ «ծերուկ կիրսանովներին» ներկայութեամբ սակաւ էր խօսում. (նա «ծերուկ էր կոչում երկու եղբայրներին»), իսկ արդ երեկոցեան հոգու վատ տրամադրութեան մէջ էր և լուռ ու մունջ թէլը բաժակ բաժակի ետեից դատարկում: Պաւէլ Պետրովիչը անհամբերութիւնից ալրւում էր. վերջապէս նրա ցանկութիւնը կատարուեց, Հարեան կալուածատէրներից մէկի վրայ խօսք բացուեց: «Անպէտք, ազնուականիկ է», անտարբեր կերպով նկատեց Բազարովը, որ նրան Պետերբուրգումն էր տեսել:

—Ներեցէք հարցնեմ,—սկսեց Պաւէլ Պետրովիչը և նրա շրթունքները դողողացին:—Ձեր հասկացողութեամբ «անպէտք» և «ազնուական» բառերը միևնոյն միտքն ունին:

—Յս «ազնուականիկ» ասացի,—պատասխանեց Բազարովը դանդաղ կերպով թէլի ումպը կռւլ տալով:

—Շատ լաւ. բայց կարծում եմ, որ ազնուականների մասին էլ նոյն կարծիքին էք ինչ որ և ազնուականիկներին: Պարտաւորութիւնս եմ համարում ձեզ լատարարելու, որ իս արդ կարծիքին չեմ: Համարձակում եմ ասել, որ ամենքն էլ ինձ ճանաչում են որպէս մի լիբերալ (ազատամիտ) և պրոգրեսս (առաջադիմութիւն) սիրող մարդ. և հէնց դրա համար էլ ես լարգում եմ իսկական արխտոկրատներին (ազնուականներին): Յիշեցէք, մեծարոյ պարոն (այս խօսքերի վրայ Բազարովը աչքը Պաւէլ Պետրովիչի վրայ բարձրացրեց), լիշեցէք մեծարոյ պարոն,—կրկնեց նա զալրագնած,—անգլիական արխտոկրատներին: Նրանք իրենց իրաւունքներից մի նշանախեց անգամ չեն գիշանում, և արդ պատճառով էլ լարգում են նաև ուրիշների իրաւունքները. նրանք պահանջում են, որ կատարուին դէպի իրենց եղած պարտաւորութիւնները, ուստի և իրենք էլ իրենց պարտաւորութիւններն են կատարում: Արխտոկրատիան էր Անգլիային ազատութիւն տուողը ու նա է նրան պահպանողը:

—Մենք արդ երգը շատ ենք լսել,—պատասխանեց Բազարովը,—բայց դրանով ինչ էք ուզում ապացուցանել:

—Էստոնք ասելով ուղում եմ ապացուցանել, մեծարոյ պարոն (Պաւէլ Պետրովիչը երբ որ նեղանում էր, դիտմամբ էր էստոնք ասում, թէպէտ շատ լաւ գիտէր, որ զրական լեզուի քերականութեան մէջ կարելի չէր արդարիս ձև գործածել: Բայց դա մնացորդ էր Ալէքսանդրեան շրջանի աւանդութիւն-

չեբի, երբ ժամանակի ականաւոր անձինք, հաղարից մէկ մալ-
րենի լեզուով խօսած միջոցին ալգպիսի և նման տարօրինակ
ձեեր էին դործ ածում, որպէս զի ցոյց ասն, թէ իրենք ժողո-
վրդի կեանքով են ապրում...) էստոնք ասելով ուզում եմ ա-
պացուցանել, որ եթէ մարդուս մէջ արժանապատուութեան
զգացմունք չլինի, եթէ մարդս դէպի իւր անձը լարգանք տա-
ծելու չլինի—իսկ արիստոկրատներն մէջ ուղ զգացմունքները
զարգացած են,— ոչ մի հաստատուն հիմք չկայ հասարակաց
bien public *)... հասարակաց շէնքի համար Անհատը, մեծարոյ
պարոն,— ահա որն է գլխաւորը. մարդկային անհատը պէտք
է ժալուի նման հաստատուն լինի, որովհետեւ ամեն բան նրա
վրայ է հիմնւում: Սա շատ լաւ դիտեմ, օրինակ, որ դուք ծի-
ծաղելի էք համարում իմ սովորութիւններս, իմ արդ ու զար-
դըս, վերջապէս իմ մաքրասիրութիւնս, բայց այդ ամենը ա-
ռաջ է դալիս անձնապատուութեան զգացմունքիցս, պարտաւո-
րութեան զգացմունքից, ալո, ալո, պարտաւորութեան: Սա ապ-
րում եմ գիւղում, մի խուլ անկիւնում, բայց իմ պատիւս գե-
տին չեմ ձգում, ես իմ անձնաւորութեանս մէջ լարգում եմ
մարդը:

— Ներեցէք, Պաւէլ Պետրովիչ, — ասաց Բաղարովը, — ա-
հաւսիկ դուք լարգում էք ձեզ և նստած էք ձեռներդ ծալած.
Ինչ չա՛հ դրանից bien public-ի համար: Եթէ դուք ձեզ չար-
գէէք, դարձեալ միևնույն բանը կ'անէիք:

Պաւէլ Պետրովիչը սպրդեց:

— Այդ բոլորովին ուրիշ խնդիր է: Սա ալժամ բոլորովին
չեմ ուզում ձեզ բացատրել, թէ ինչո՞ւ եմ, ձեր ասածի պէս,
ձեռներս ծալած նստել: Ուզում եմ միայն ասել, որ արիստոկ-
րատութիւնը — պրինսիպ է, իսկ մեր ժամանակում առանց
պրինսիպի անբարոյական կամ դատարկապորտ մարդիկ կարող
են ապրել: Սա այս բանն Արկադիին ասել եմ նրա դալու հէնց
միւս օրը, և ալժամ ասում եմ ձեզ: Այնպէս չէ՛ Նիկալայ:

Նիկալայ Պետրովիչը գլխով արաւ:

— Արիստոկրատ, լիբերալ, պրոգրէս, պրինցիպ, — ասաց
Բաղարովը, — ինչքան օտար... և անօգուտ բառեր: Մեր ժողո-
վրդին ամենեկին պէտք չեն դրանք:

— Հապա ինչ է պէտք նրան ձեր կարծիքով: Զեղ որ ականջ

*) Բոլորովին հասարակական:

կախելու լինիք, մենք մարդկութիւնից դուրս, օրէնքներից դուրս ենք գտնուում. Բայց խիստ պատմութեան լոգիկան պահանջում է...

— Մեր ինչի՞ն է արդ լոգիկան: Մենք առանց դրան էլ ենք եօլալ գնում:

— Ի՞նչպէս:

— Այնպէս: Կարծեմ որ դուք լոգիկայի կարիք չունիք, որպէս զի քաղցած ժամանակներդ հացի պատառը բերաններդ տանէք: Մեր ինչ բանն է արդ վերացական հասկացողութիւններով դրադուել:

Պաւէլ Պետրովիչը թափ տուաւ ձեռքը:

— Սրանից լետոյ ալլես ես ձեզ չեմ հասկանում: Դուք անպատում էք ռուս ժողովուրդը: Ձեմ հասկանում. թէ ինչպէս կարելի է պրինսիպներ, կանոններ չընդունել: Ուրեմն ալլ ես լանուն ինչ բանի էք գործում:

— Արդէն ձեզ ասել էի, հօրեղբայր, որ մենք հեղինակութիւն չենք ճանաչում, — մէջ մտաւ Արկադիին:

— Մենք գործում ենք լանուն ան բանի, ինչ որ օգտակար ենք համարում, — ասաց Բաղարովը: — Ներկայումս ամենաօգտակարը ժխտելն է. մենք էլ ժխտում ենք:

— Ամեն բան:

— Ամեն բան:

— Ի՞նչ... ոչ միայն գեղարուեստը, բանաստեղծութիւնը... ալլ ե... սարսափելի է ասելը:

— Ամեն բան, — աննկարագրելի հանգստութեամբ կրկնեց Բաղարովը:

Պաւէլ Պետրովիչն աչքերը սեւեռեց նրան: Նա այս բանըս չէր սպասում, իսկ Արկադիին գոհութիւնից մինչև անգամ կարմրեցաւ:

— Բայց սպասեցէք, — խօսեց Նիկալալ Պետրովիչը: — Դուք ամեն բան մերժում էք, ժխտում, կամ, աւելի ճիշդն ասած, ամեն բան խորտակում էք... Բայց չէ որ պէտք է նաև չինել:

— Այդ արդէն մեր գործը չէ... Նախ պէտք է տեղ բաց անել:

— Ժողովրդի ներկայ դրութիւնն արդ է պահանջում, — ծանրակշիռ կերպով աւելացրեց Արկադիին, — մենք պարտաւոր ենք արդ պահանջները կատարել, իրաւունք չունենք մեր անձնական եսի գոհացմանն անձնատուր լինիլ:

Այս վերջին նախադասութիւնը, ըստ երևութիւն, Բաղա-

րովին դիւր չեկաւ, որովհետեւ դրանից փրկսովալութեան, ալսինքն ռումանտիզմի հոտ էր փչում, իսկ Բաղարովը փրկսովալութիւնն էլ ռումանտիզմ էր անուանում. բայց նա հարկ չհամարեց իւր երկտասարդ աշակերտի ասածը հերքելու:

— Ոչ, ոչ,—լանկարծական ուժգնութեամբ բացականչեց Պաւէլ Պետրովիչը.— չեմ ուզում հաւատալ թէ դուք, պարոններ, լաւ ճանաչելիս լինիք ռուս ժողովուրդը, որ դուք նրա կարիքներէ, նրա ձգտումներէ ներկայացուցիչն էք: Ոչ, ռուս ժողովուրդն այն չէ, ինչպէս որ դուք էք նրան նկարագրում: Նա սրբութեամբ պահում է աւանդութիւնները, նա—նահապետական է: Նա առանց հաւատի կարող չէ ապրել...

—Դրա դէմ չեմ վիճի,—խօսքը կտրեց Բաղարովը.—մինչև անգամ պատրաստ եմ համաձայնելու, որ ալդ կտորի մէջ ձեր ասածն իրաւացի է:

—Իսկ եթէ իրաւացի է...

—Բայց և այնպէս ալդ ոչինչ չի ապացուցանում:

—Արդարեւ ոչինչ չի ապացուցանում,—կրկնեց Արկադիյն փորձուած շահմատ խաղացողի մի այնպիսի վստահութեամբ, որը կարծես նախատեսել է հակառակորդի անելիքը ըստ երևութիւն վտանգաւոր խաղը, ուստի և ամենեւին չի շքփոթում:

—Ինչպէս թէ ոչինչ չի ապացուցանում,—փնթփնթաց ապշած Պաւէլ Պետրովիչը.—Ուրեմն դուք ձեր ժողովրդի դէմ էք դնում:

—Թէկե՛ղ հէնց ալդպէս էլ լինի,—բացականչեց Բաղարովը.—Ժողովուրդը կարծում է թէ երբ որ ամպը զոռում է, ալդ Եղիա մարգարէն է երկնքում կառքով ման գալիս: Ի՞նչ է Համաձայնեմ նրան: Ասենք նա ռուս է—իսկ ես, միթէ ես ինքս ռուս չեմ:

—Ոչ, այն բոլորից լետու, որ դուք ալժամ ասացիք, դուք ռուս չէք: Չեմ կարող ձեզ ռուս համարել:

—Իմ պապս հողագործ էր,—գոռոզ հպարտութեամբ պատասխանեց Բաղարովը.—Հէնց ձեր գիւղացիներից որին ուզում էք հարցրէք. թէ մեղանից որքան աւելի իրեն մօտիկ կը համարէ, ինձ թէ ձեզ, Դուք նոյն իսկ նրա հետը խօսել էլ չգիտէք:

—Իսկ դուք հետը խօսում էք և միևնույն ժամանակ էլ նրան արհամարհում:

—Ի՛նչ արած, քանի որ արժանի է արհամարհանքի։
Պու՞ք կշտամբում էք իմ ուղղութիւնս, բայց ո՞վ է ձեզ ասում,
թէ արդ ուղղութիւնը պատահական է իմ մէջս, որ դա առաջ
չի եկել հէնց նոյն ժողովրդական ոգուց, որի անունով արս-
քան մաքառում էք։

—Շատ բան, Խիստ հարկաւոր էին նիհիլիստները։

—Հարկաւոր են թէ հարկաւոր չեն—արդ մենք չվճենք։
Հո դուք էլ ձեզ անօգուտ չէք համարում։

—Պարոններ, պարոններ, անձնաւորութեան մի կպէ՛ք,
—բացականչեց Նիկալայ Պետրովիչը և վերկացաւ տեղից։

Պաւէլ Պետրովիչը ժպտաց ու ձեռքը եղբոր ուսին դնե-
լով, նրան նորից իւր տեղը նստացրեց։

—Անհանգիստ մի լինի,—ասաց նա։—Ես գլուխս չեմ
կորցնի հէնց արժանապատուութեան ան դգացմունքի շնոր-
հիւ, որ այսպէս սաստիկ ծաղրում է պարոն...պարոն բժիշկը։
Եւ ո՞վ գիտէ,—շարունակեց նա նորից Բաղարովին դիմելով,—
գուցէ դուք կարծում էք, թէ ձեր վարդապետութիւնը մի նժր
բան է։ Իդուր էք կարծում։ Ձեր քարոզած մատերիալիզմը
(նիւթապաշտութիւնը) միշտ քարոզուել է և միշտ էլ անդօր
է եղել...

—Դարձեալ օտար բառ,—ընդմիջեց Բաղարովը։ Նա ըս-
կսում էր չարանալ, և նրա դէմքը մի տեսակ պղնձի կոպիտ
դոյն ստացաւ։—Նախ որ մենք ոչինչ չենք քարոզում, արդ-
պիսի սովորութիւն չունինք...

—Հապա ի՛նչ է ձեր արածը։

—Ահս ինչ ենք անում։ Առաջները, դեռ շատ ժամանակ
չէ անցած, մենք ասում էինք, թէ մեր ծառարողները կա-
շառք են առնում, որ մեզանում ոչ ճանապարհ կալ, ոչ վա-
ճառականութիւն, ոչ կանոնաւոր դատաստան...

—Իհարկէ, իհարկէ, դուք մերկացնողներ էք,—կարծեմ
այդպէս է ասւում։ Ձեր մերկացումների շատերին ես ինքս էլ
համաձայն եմ, բայց...

—Իսկ լետոյ խելքի եկանք, որ մեր վէրքերի մասին խօ-
սելով, լոկ խօսելով բան չի դուրս գալ, որ զրա հետեանքը միմի-
այն վերացական անարգ դատողութիւններ են. տեսանք, որ մեր
խելօքները, առաջաւոր համարուած մարդիկ ու մերկացնողներն
էլ բոլորովին բանի պէտք չեն, որ մենք դատարկ բաներով
ենք զբաղուալ, խօսում, դատում ենք մի ինչ որ արուեստի

մասին, անդիտակցական ստեղծագործութեան մասին, պարլամենտականութեան մասին, փաստաբանութեան մասին և էլ զրոյը դիտէ թէ ինչ բաների մասին, մինչդեռ խնդիրը օրական հացի մասին է, մինչդեռ կոպիտ սնապաշտութիւնը մեղ խեղդում է. մեր բոլոր բաժնէաւոր ընկերութիւնները սնանկանում են միմիայն ազնիւ մարդկանց պակասութեան պատճառով, մինչդեռ հէնց ինքն ազատութիւնը, որի մասին հոգս է տանում կառավարութիւնը, հազիւ թէ մեղ մի օգուտ տալ, քանի որ մեր զիւղացիքն պատրաստ է ինքն իրանից գողանալու, որ խումի տալ:

—Լաւ,— ընդմիջեց Պաւէլ Պետրովիչը, — Լաւ, այս բոլոր բաներին դուք համոզուել էք և վճռել էք ինքներդ ոչ մի բանի լրջօրէն ձեռք չտալ:

—Եւ վճռել ենք ոչ մի բանի ձեռք չտալ,— մտալիւս կրկնեց Բազարովը, Նա լանկարծ սկսաւ ինքն իւր վրայ նեղանալ, թէ ինչ հարկաւոր էր այդքան երկար բարակ խօսելու այս տղայի հետ:

—Եւ միայն հախուել:

—Եւ հախոել:

—Եւ այդ կոչում է նիհիլիզմ:

—Եւ այս կոչում է նիհիլիզմ,— կրկնեց Բազարովը այս անգամ մի առանձին լանդշտայնութեամբ:

Պաւէլ Պետրովիչը աչքերը թեթևակի կկոցեց:

—Այդպէս հա,— ասաց նա տարօրինակ հանդարտ ձայնով, — Նիհիլիզմը պէտք է ամէն ցաւի դարման անէ և դուք, դուք մեր ազատարարներս ու հերոսներս էք: Ել ինչի էք ուրեմն ուրիշներին, հէնց թէկուզ միևնույն մերկացնողներին, վատաբանում: Միթէ դուք էլ նրանց նման լոկ շողակրատելով չէք զբաղուած:

—Ուրիշ բան չգիտեմ, բայց մենք այդ պակասութիւնը չունինք,— ատամի արանքից ասաց Բազարովը:

—Ուրեմն ինչ էք անում, գործում, էք ինչէ: Թէ պատրաստում էք գործելու:

Բազարովը ոչինչ չպատասխանեց: Պաւէլ Պետրովիչը նստած տեղը ցնցուեց, բայց խկոյն էլ ինքն իրեն զսպեց:

—Հմ...գործել... քանդել... շարունակեց նա:— Բայց ինչպէս էք քանդում, քանի որ մինչև անգամ չգիտեք, թէ ինչու էք քանդելու:

—Մենք քանդում ենք, որովհետև մենք ուրիշ ենք,—նրկատեղ Արկադիին:

Պաւէլ Պետրովիչը նախքան իւր եղբօր որդուն ու քմբծիծաղեց:

—Ուրիշ երեւոյթ հաշիւ չի տալիս,—ասաց Արկադիին ու շտկուեցաւ:

—Քշուռական,—վշտացած ձայնով ասաց Պաւէլ Պետրովիչը. նա ալիս բոլորովին անզօր էր իրեն զսպելու.— դոնէ դեռ միտք անէիր, թէ Ռուսիայում ինչ բան ես պահպանում քու ալդ անարդ վարդապետութեամբդ: Ոչ, ախ բանը հրեշտակին էլ կարող է համբերութիւնից հանել: Ո՛րժ, վարենի զաւմուխի մէջ էլ, մոնղոլի մէջ էլ ուրիշ կալ—բայց ինչերիս է ալդ ուրիշ: Մեզ համար թանկ է քաղաքակրթութիւնը, ալո, ալո, մեծարող պարոն, մեզ համար թանկ են նրա պտուղները: Մի ասէք, թէ չնչին են ալդ պտուղները. ամենավերջին գրչակը, un barbouilleur*), վարձուած հասարակ դաշնակահարը, որ մի հինգ կոպէկի համար պատրաստ է ամբողջ իրիկունը նուագել, նոյն իսկ դրանք աւելի օգտակար են, քան թէ դուք, որովհետև նրանք քաղաքակրթութեան արդիւնք են, և ոչ թէ մոնղոլական կոպիտ ուրիշ: Դուք ձեզ առաջաւոր մարդիկ էք երեւակայում, մինչդեռ ձեր տեղը զաւմուխի սալակին է: Ո՛րժ, Յիւլիէնք վերջապէս, պարոն ուժովներ, որ ձեր տեղը երկու ջուլտ մի կենտ է, իսկ միւսները—միլիօնաւոր են և ձեզ չեն թող տալ, որ դուք ոտքի տակ առնէք նրանց սրբազան հաւատալիքները, և կտրորեն ձեզ:

—Ձհանդամը: Տրորում են տրորեն,—ասաց Բազարովը: —Միայն էն վաղ էր, որ էլը կաղ էր: Ձեր կարծածի չափ մեր տեղն ալնքան էլ քիչ չէ:

—Ի՛նչ, լիւրաւի կարծում էք, թէ բոլոր ժողովրդի հախիցը կգաք:

—Գիտէք, որ կաթիլը քար կծակէ,—պատասխանեց Բազարովը:

—Լաւ, լաւ: Նախ համարեա դիւական դոռողութիւն, իսկ ապա ծաւր: Ահա, ահա թէ ինչով է լափշտակում երիտասարդութիւնը, ահա թէ ինչից են լաղթում երեխաների անփորձ սրտերը: Ահաւասիկ, նախքէք, դրանցից մէկը ձեր կող-

*) Անպէտք գրող. ծթ:

քին է նստած. քիչ է մնում, որ նա ձեր առաջ մոմ վառէ, ուրախացէք: (Արկաղիւն երեսը շուռ տուաւ ու մոռլեց) Եւ այս վարակը սաստիկ տարածուել է: Ինձ պատմում էին, թէ Հռոմում մեր նկարիչները Վատիկան հոգ չեն կոխում: Ռաֆայէլին համարեա թէ անխելք են անուանում, որովհետեւ նա հեղինակութիւն է, իսկ իրենք դարչելու աստիճանի անդօր են և անպտուղ. երևակալութիւնները հո «Աղջիկը աղբիւրի մօտ»-ից ամենեկին աւելի հեռուն չի դնում: Ադ էլ զոնէ մի բան լինի. Աղջկայ պատկերը հօ—մի անպիտան բան: Ձեր կարծիքով նրանք զոչաղ մարդիկ են, այնպէս չէ:

—Իմ կարծիքովս Ռաֆայէլը մի քոռ կոպէկ չարօխ,—պատասխանեց Բազարովը.— զրանք հէնց իրանք էլ Ռաֆայէլից շատ լաւ չեն:

—Կեցցէք, կեցցէք: Լաւ լսիր, Արկաղիւ...ահա ինչ ունով պէտք է խօսեն ներկայիս երիտասարդները. Եւ ինչպէս ձեր ետևից չգնան սրանք: Առաջները երիտասարդները պէտք է ուսանէին. չէին ուղղում տղէտ անուն ունենան, ուստի և ակամա աշխատում էին: Իսկ այժմս բաւական է ասեն՝ աշխարքիս վրայ ամեն բան էլ դատարկ բան է—պրծաւ գնաց, Երիտասարդներն ուրախացան: Արդարեւ, առաջ նրանք պարզապէս անխելք էին, իսկ այժմս լանկարծ նիհիլիստ դարձան:

—Տեսածք, ահաւասիկ ձեր գոված արժանապատուութեան զգացմունքը զաւաճանեց ձեզ,—սառնութեամբ նկատեց Բազարովը, մինչդեռ Արկաղիւն ամբողջապէս կրակ կտրած աչքերից կայծեր էր ցալտում:—Մեր վէճը շատ հեռուն գնաց...: Կարծեմ աւելի լաւ է դադարեցնենք: Իսկ ես միմիայն այն ժամանակ պատրաստ կլինեմ համաձայնելու ձեզ հետ,—ասաց նա տեղիցը վերկենալով,—եթէ որ դուք կարող կլինիք մեր ներկայ, ընտանեկան կամ հասարակական կեանքից գէթ մէկ հաստատութեան անուն տալ, որ կատարեալ և անխնայ ժըխտման առիթ եղած չլինի:

—Այդպիսի միլիօնաւոր հաստատութիւնների անուն կը տամ,—բացականչեց Պաէլ Պետրովիչը,—միլիօնաւոր, Այ, թէ կուղ հէնց համայնքն օրինակ:

Մադրական սառն ժպիտը ծռեց Բազարովի շրթունքները:

—Է՛հ, համայնքի մասին,—ասաց նա,—աւելի լաւ է ձեր եղբոր հետ խօսէք: Կարծիմ նա այժմս արդէն փորձով գիտէ, թէ ինչ բան է համայնքը, ինչ բան է հասարակական պա-

տասխանատուութիւնը՝ իւր անդամներից մէկի պարտազանցութեան համար, խումից ժուժկալելը և նման բաները:

— Ընտանիքը, վերջապէս ընտանիքը, որովհետեւ դա դուրսիւն ունի մեր գիւղականների մէջ, — կանչեց Պաւէլ Պետրովիչը:

— Կարծում եմ, որ հենց ձեզ համար էլ լաւ է, որ ալդ խնդրի մանրամասնութիւնները չընենք: Երևի լաւ՝ կլինիք «անոխաչներ» մասին: Բան եմ ասում, Պաւէլ Պետրովիչ, աւելի լաւ է, որ դուք ձեզ համար մտածելու մի երկու օր ժամանակ դնէք, որովհետեւ դժուար թէ այսպէս շուտով մի օրինակ գտնէք: Հաշուի առէք մեր բոլոր դասակարգերը և ամեն մէկի վրայ մէկ լաւ միտք արէք, իսկ մինչ ալդ ես ու Արկադիին էլ...

— Ամեն բան ծաղր ու ծանակ կղարձնէք, — վրայ բերեց Պաւէլ Պետրովիչը:

— Ոչ, դուրս կկտրատենք: Գնանք, Արկադի, մնաք բարով, պարոններ:

Երկու ընկեր դուրս ելան: Եղբայրները մնացին մենակ և սկզբում միայն միմեանց երեսի էին նալում:

— Ահալասիկ, — վերջապէս սկսեց Պաւէլ Պետրովիչը. — Ահա — մեր ներկայ երիտասարդութիւնը: Ահա քեզ — մեր ժառանգները:

— Ժառանգները, — թախծալի հառաչով կրկնեց Նիկալայ Պետրովիչը. Նա վէճի միջոցին բոլոր ժամանակը կարծես ասեղի վրայ նստած լինէր, և միմիայն թագուհի-թագուհի, հիւսանդագին մօտիկ էր տալիս Արկադիին:

— Գիտես ինչ միտս ընկաւ, եղբայր, — ասաց նա. — Մի անգամ լուսահոգի մալրիկի հետ վէճ ունեցալ՝ — նա կանչվում էր, չէր ուզում ինձ ականջ դնել... Վերջապէս ես նրան ասացի, թէ դուք կարող չէք ինձ հասկանալ, թէ մենք երկու տարբեր սերունդների ենք պատկանում: Մալրիկս սաստիկ վիրավորուեցաւ. իսկ ես մտածեցի՝ — Բնչ արած: Դառն կապ է — բայց պէտք է կուլ տալ: Այժմ ահա հերթը մեզ է հասել, մեր ժառանգներն էլ կարող են մեզ ասել՝ — դուք մեր սերնդի մարդ չէք: Կուլտուէք հասկը:

— Դու արդէն չափազանց բարենոգի ես ու համեստ, — պատասխանեց Պաւէլ Պետրովիչը. — Ընդհակառակն ես համոզուած եմ, որ մենք աւելի իրաւացի ենք, քան թէ այս պարոնիկ-

ները, թէպէտ և զուցէ փոքր ինչ հնացած, *vieilli* *) լեզուով
ենք մեր մտքերը արտայայտում, և նրանց լանդուզն անձնա-
պատանութիւնը չունենք...։ Եւ ինչ փքուած բան է դարձել
այս ներկայ երիտասարդութիւնը։ Որ պատահեց դրանից մէ-
կին հարցրիւ, որ գինուցն էք ուզում, կարմիր թէ սպիտակ,
«ես սովորութիւն ունիմ գերադասել կարմիրը» կպատասխա-
նէ նա բամբ ձախով և դէմքի մի ալիսի արտայայտութեամբ,
որ կարծես թէ ալդ միջոցին ամբողջ տիեզերքը նրա բերա-
նին է մտիկ տալիս...։

—Էլ թէ չէք ուզում, — հարցրեց Ֆենիշկան զուխը զըռ-
նից ներս կոխելով՝ — մինչ ընդունարանում լսում էին վի-
ճողների ձայները, նա սիրտ չէր անում ներս մտնելու։

—Ոչ, կարող ես ասել, որ հեշտաւոր վերցնեն, — պա-
տասխանեց Նիկիտայ Պետրովիչը և վեր կացաւ նրան ընդա-
ռաջ գնաց։ Պաւէլ Պետրովիչը կտրուկ ձևով ասաց «bon soir» *)
և իւր առանձնասենեակը քաշուեցաւ։

XI

Կէս ժամ լիտով Նիկիտայ Պետրովիչը պարտէզ, իւր սի-
րելի զովանոցը գնաց։ Տխուր մտքերը պաշարել էին նրան։
Առաջին անգամն էր, որ նա պարզ զգաց իւր որդուց անջատ-
ուած եղածը, զգում էր, որ օր օրի վերայ ալդ բանը պիտի մե-
ծանար։ Ուրեմն իզուր է եղել իւր, Պետերբուրգում եղած մի-
ջոցին, օրերով նորագոյն գրքերի վրայ ժամանակ անցկաց-
րածը, զուր է եղել երիտասարդների խօսակցութիւններին ա-
կանջ դնելը։ զուր է ուրախանալիս եղել, որ նրանց կրակոտ
ձառերի միջոցին իւր կարծիքն էլ էր լայտնում։ «Եղբայրս ա-
յում է, թէ մենք ենք իրաւացին», — մտածում էր նա, «ե, ինք-
նասիրութիւնս մի կողմ դրած, հէնց ինձ էլ ալիպէս է թը-
ւում, թէ նրանք աւելի հեռու են ճշմարտութիւնից, քան թէ
մենք, բայց միևնոյն ժամանակ էլ զգում եմ, որ նրանք ունին
մի ալիսի քան, մի տեսակ առաւելութիւն, որ մենք չու-
նինք...։ Նրիտասարդութիւնն է ալդ։ Ոչ, մենակ երիտասար-
դութիւնը չէ։ Արդեօք ալդ առաւելութիւնն այս չէ, որ նրանց
մէջ աւելի քիչ աղաւթեան հետք կալ քան թէ մեր մէջը։

*) Հին, հնացած. ծթ.

**) Գիշեր բարի. ծթ.

Նիկալալ Պետրովիչը գլուխը քաշ գցեց ու ձեռքով երեսը շփեց:

«Բայց մերժել բանաստեղծութիւնը», մտածեց նա նորից. «չսիրել նկարչութիւնը, բնութիւնը...»:

Աւ նա չորս կողմը նայեցաւ կարծես կամենալով հասկանալ, թէ ինչպէս կարելի էր բնութիւնը չսիրել: Իրիկնադէմ էր, արեւը ծածկուել էր կաղամուխուտ անտառի ետեւը, որը պարտիզից կէս վերստ հեռու էր գտնուում — նրա ստուերը ընկած էր անշարժ դաշտերի վրայով և վերջ չունէր: Անտառի երկարութեամբ մութ, նեղ ճանապարհով կիսաբնակ գնում էր մի գիւղացի սպիտակ ձի նստած — նա ամբողջովին երևում էր պարզ կերպով, ամբողջովին՝ նոյն իսկ ուսի կտրկատանն էլ չնայելով, որ ստուերի միջովն էր գնում. հաճելի որոշ երևում էին ձիու ոտի շարժումները: Արևի ճառագայթներն էլ մտել էին անտառի մէջը և, թաւուտի միջից թափանցելով, կաղամախների բները մի ալնպիսի ջերմ լոյսով էին ողողել, որ եղննու բների էին նման, իսկ թաւ տերեւները համարեա կապուտ գոյն էին ստացել, իսկ անտառի վերեւ տարածուած էր բացկապուտ երկինքը, որ վերջալոյսի ճառագայթներից թեթևակի կարմրել էր: Ծիծեռնակները թռչում էին բարձրում. քամին լոլորովին խաղաղել էր. ուշի մնացած մեղուները ծուլաբար ու քնատ ըզըռում էին լայմիկի ծաղիկների միջև. մշակները սիւնի նման վիստում էին հեռու ձրուած, մեն-մենակ ճիւղի վերելը: «Ախ, ի՞նչ սքանչելի բան է, Աստուած իմ» մտածեց Նիկալալ Պետրովիչը և արդէն սկսել իւր սիրած ոտանաւորը ասել, բայց լանկարծ միտքն ընկաւ Արկադիին, Stoff und Kraft-ը և լռեց, բայց դարձեալ մնաց միևնոյն տեղը, դարձեալ անձնատուր եղաւ առանձնակի խոհերի վշտալի ու բ'րկրառիթ խաղին: Նա սիրում էր անուրջների մէջ ընկնել. գիւղական կեանքը նրա մէջ այդ լատկութիւնն էր զարգացրել: Վաղուց է, որ նա նոյնպէս երազում էր՝ քարվանսաբալում որդու ճանապարհը պահելիս, իսկ ալն օրուանից լետով արդէն փոփոխութիւն էր եղել, արդէն պարզուել էին դեռ ես ալն ժամանակ անորոշ լարաբերութիւնները... և ինչպէս պարզուել: Դարձեալ միտքն ընկաւ լուսահոգի կինը, բայց ոչ թէ ալնպէս, ինչպէս սովոր էր տեսնել երկար տաբիներ, որպէս տնտես, բարի կին, հապա որպէս նորատի աղջիկ՝ բարակ իրանով, անմեղ-փորձող հայեացքով և պինդ հիւսած ծամը մանկական վզովն ընկած:

Յիշեց, թէ ինչպէս էր տեսել Նրան առաջին անգամ, այն ժամանակ ինքը դեռ ուսանող էր: Նրան հանդիպել էր իւր բընական տան աստիճանների վրայ և լանկարծ նրան զարնուելով, շուռ էր եկել, որ ներողութիւն խնդրի. բայց ալքանս միայն կարողացել էր թոթովիլ. «pardon monsieur» *), իսկ աղջիկը գլուխը քաշ էր դրել, քմծիծաղել, և լանկարծ վախեցած փախել գնացել, իսկ աստիճանների պտուղտքին արագութեամբ լետ էր դարձել, նալել նրան, լուրջ կերպարանք առել ու կարմրել: Այնուհետև լիշեց իւր առաջին վեհերկոտ ալքելութիւնները, կէս-բերան խօսքերը, կէս-ժպիտները, և վարանումները, և թախիծը, և բորբոք սէրը, և վերջապէս այն հեղձուցիչ բերկրանքը... Ո՛ւր կորան այն ամենը, Նրանք պսակուեցան, այնպէս բաղդաւոր էին, որ քշերին է վիճակում երկրիս վրայ... «Բայց,—մտածում էր նա,—ալք քաղցր, առաջին անթարթները, ինչու չպէտք է դրանք լաւիտեան, չըմենող կեանքով ապրէին»: Բայց նա չէր աշխատում իրեն համար պարզելու իւր մտքերը. սակայն զգում էր, որ կցանկար ալք երանաւէտ ժամանակների լիշատակը պահպանած լինել մի աւելի զօրեղ բանով, քան թէ լոկ լիշողութիւնն էր. կուզէր ի նորոյ շօշափել իւր Մարիալի մօտիկութիւնը, զգալ նրա ջերմութիւնն ու շունչը, և նրան արդէն թւում էր, որպէս թէ իւր վերելք...

—Նիկալալ Պետրովիչ, — մօտիկից լսուեց Ֆենիչկալի ձայնը, — Ո՛ւր էք:

—Նիկալալ Պետրովիչը ցնցուեց. նա ոչ ցաւ զգաց, ոչ խղճի խալթ... Նա կարող չէր մինչև անգամ հնարաւոր համարել, որ իւր կնոջը և Ֆենիչկալին համեմատեն միմեանց հետ. բայց նա վշտացաւ, որ Ֆենիչկան եկել էր իրեն փնտրելու: Ֆենիչկալի ձայնը միանգամից նրան լիշեցրեց իւր սպիտակ մազերը, իւր ծերութիւնը, իւր ներկան...:

Դիւթական աշխարհը, ուր նոր-նոր ոտք էր դրել, որն արդէն ծագում էր անցեալի միզամած ալիքների միջից, տատանուեց — և անհետացաւ:

—Այստեղ եմ, — պատասխանեց նա, — դնա, կգամ: «Ահա ախի աղալութեան հետքերը», մտածեց նա: Ֆենիչկան լռելեայն մոտիկ տուաւ զովանոցի մէջն ու անհետացաւ. իսկ նա զարմա-

*) Ներեցէք, սլարոն: Մթ.

ցած նկատեց, որ անուրջքներին անձնատուր լինելուց լետոյ արդէն գիշերը վրայ էր հասել: Չորս կողմն ամեն բան մթնել ու լռել էր, և Ֆենիչկալի դէմքը նրա աչքի առաջ խիստ դժգոյն ու մանր թուաց: Նա վերկացաւ և ուզում էր տուն դառնալ, բայց քնքշացած սիրտը չէր կարողանում հանգստանալ իւր կրծքի մէջ և նա սկսաւ ծանր-ծանր ման գալ պարտիզում մերթ մտախոհ կերպով ոտների տակը մտիկ տալով: մերթ աչքերը դէպի երկինք բարձրացնելով, ուր արդէն աստղերը պար առած իրար աչքախփիկ էին անում: Նա երկար ժամանակ, համարեա մինչև լոգնելը ման եկաւ, իսկ ներսը մի վրդովմունք, մի տեսակ օրոհող, անորոշ, տխուր վրդովմունք ամենին չէր հանգստանում: Ոհ, ինչպէս պիտի ծիծաղէր ալժմըս Բազարովը, թէ որ գիտնար, թէ ինչ էր լինում իւր ներսըն ալն միջոցին: Ինքն Արկադիին էլ կդատապարտէր նրան: Իրա, քառասուն և չորս ամեալ մարդու, երկրաբան և գիւղատնտես մարդու աչքը արտասուքով էր լցւում, անառիթ արտասուքով: ալս բանս Վիօլոնչելից հաղար անգամ վատ էր:

Նիկալայ Պետրովիչը շարունակ ման էր գալիս և սիրտ չէր անում մտնելու տուն, ալս խաղաղ ու խալտիկ բուռը, որ իւր ըտր լուսաւոր պատուհաններով սաստիկ հրապուրիչ կերպով նայում էր իրեն. նա չէր կարողանում անջատուել մթնից, պարտիզից, դէմքի վրայ թարմ օդի զգացողութիւնից, և ալս թախիծից, ալս վրդովմունքից...

Ճանապարհի պտուղներն նրա առաջն ելաւ Պաւէլ Պետրովիչը:

—Այդ ինչ է եղել քեզ,—հարցրեց նա Նիկալայ Պետրովիչին.—երեսիդ գոյն չկալ, կարծես ուրուական լինիս. տկար ես. ինչու չես պառկում:

Նիկալայ Պետրովիչը կարճ խօսքով պատմեց իւր հոգեկան դրութիւնն ու հեռացաւ: Պաւէլ Պետրովիչը հասաւ մինչև պարտիզի ծայրը, նոյնպէս մտքի մէջ ընկաւ, և նոյնպէս աչքը դէպի երկինք բարձրացրեց: Բայց նրա գեղեցիկ, սև աչքերի մէջ, բացի աստղերի լոյսից ոչինչ չփալեցաւ: Նա ուժանտիկ ծնուած չէր և նրա պնճնասիրին լատով ցամաք և բուռն, ֆրանսական ձևի մարդատեսաց հոգին չգիտէր, թէ ինչ բան է անուրջների մէջ ընկնելը...

—Դիտես ինչ կալ,—նոյն գիշերը Բազարովն ասում էր Արկադիին.—Մի երևելի բան է միտքս ընկել. Հայրդ ալօր

ասում էր, թէ ձեր աջն նշանաւոր աղգականից նամակ է ըստացել: Հալրդ զնալու չէ. եկ վերկենանք մենք գնանք ***) , չէ որ այդ պարոնը քեզ էլ է կանչել: Հո տեսում ես, թէ ինչ եղանակ է ալստեղ. իսկ մենք մի քիչ քամու կղիպչենք, քաղաքը կտեսնենք: Մի հինգ-վեց օր քաշ կգանք ու լետույ, դէհ, էլի դէպի տուն:

— Իսկ լետույ դու ալստեղ կղաս:

— Ոչ պէտք է հօրս գնամ: Գլխեա, որ ***-ից երեսուն վերստ է. Վաղուց է նրան տեսած չեմ, մօրս էլ նոյնպէս, պէտք է փոքր ինչ ծերունիներին մխիթարել: Նրանք լաւ մարդիկ են, մանաւանդ հալրս — վերին աստիճանի տարօրինակ մարդ է: Սո նրանց մինու ճար որդին եմ:

— Նրանց մօտ երկար ես մնալու:

— Ձեմ կարծում: Երեւի ձանձրալի կլինի:

— Իսկ վերադարձիդ մեզ չես հանդիպի:

— Ձգիտեմ... տեսեմ: Հը՛ ինչ կասես: Գնանք:

— Ինչո՞ւ չէ: — Ղանդաղարար ասաց Արկաղիչն:

Նա իւր սրտում խիստ ուրախացաւ ընկերոջ արած առաջարկութեանը, բայց պարտք համարեց իւր ղզացմունքը ծածկելու: Իդուր հո նիհիլիստ չէր:

Միւս օրը Արկաղիչն Բաղարովի հետ *** ուղեորուեցաւ: Մարլինօի երիտասարդութիւնը նրանց զնալու վրալ ցաւեցաւ. Գունիալան հո մինչեւ անգամ լաց եղաւ... սակալն ծերունիները սկսան մի փոքր թեթեւ շունչ առնել:

XII

Երկու բարեկամների գնացած *** քաղաքը զտնւում էր մի երիտասարդ նահանգապետի իշխանութեան տակ, որ առաջադէմ, բայց միևնոյն ժամանակ նաեւ բռնակալ մարդ էր, մի երևող, որ սովորական է Ռուսիալում: Նա արդէն իսկ իւր կառավարութեան առաջին տարում կռուել էր ոչ միայն նահանգական ազնուականների պարագլխի հետ, որ գուարդալի մի պաշտօնաթող շտաբս ռոտմիստր էր, լիաբռնարանի տէր էր ու հիւրասէր մի մարդ, այլ և իւր սեփական պաշտօնեաների հետ: Այդ առթիւ ծագած կռիւներն անց աստիճանի էին հասել, որ Պետերբուրգում մինիստրութիւնն անհրաժեշտ էր համարել լատով հաւստարմատար ուղարկել, որպէսզի զործը

տեղն ու տեղը քննէ։ Իշխանութիւնն ալդ բանի համար ընտրել էր Մատվէլ Իլլիչ Կալիազինին, այն Կալիազինի որդուն, որի խնամատարութեան տակ մի ժամանակ դառնում էին երիտասարդ Կիրսանովները։ Նա էլ էր «երիտասարդներեց», այսինքն նոր էր քառասունն անցել, բայց արդէն պետական բարձր պաշտօնների աչք ունէր և կրօքի երկու կողմից էլ մի-մի ասեղ էր քաշ արել։ Թէպէտ և ալդ աստղերից մէկը, խոստովանք լինի, օտար պետութեան մի հասարակ աստղ էր։ Սա էլ նահանգապետի նման, որին եկել էր քննելու, առաջադիմական էր համարում և, թէպէտ արդէն նշանաւոր դիրք ունէր, բայց նման չէր նշանաւոր դիրք ունեցողների մեծամասնութեան։ Իւր վրայ մեծ համարում ունէր. փառասիրութեանը սահման չկար, բայց իրեն պահում էր պարզ, ուրիշների հետ վարւում էր քաջալերական ձևով, ականջ էր դնում ներողամտաբար, և այնպէս բարեհոգի ծիծաղ ունէր, որ սկիզբները մինչև անգամ կարող էր «հրաշալի մարդ» թուալ։ Սակայն կարևոր դէպքերում զիտէր նաև մարդկանց աչքը փռի փչել։ «Յուանդն անհրաժեշտ բան է», ասում էր ալդպիսի դէպքում. «l'énergie est la première qualité d'un homme d'état. ») բայց չնայելով դրան, նա միշտ էլ խաբւում էր և ամեն մի փոքր ինչ փորձուած պաշտօնեայ նստում էր նրա գլխին։ Մատվէլ Իլլիչը մեծ լարդանքով էր խօսում Գիղզի ¹⁾ մասին, և աշխատում էր բոլորին ու ամեն մէկին հասկացնել, որ ինքը հնապաշտ և լետամնաց մարդկանցից չէ, որ հասարակական կեանքի ոչ մի նշանաւոր երևոյթ անուշադիր չէ թողնում... բոլոր ալդպիսի խօսքերը շատ լաւ ծանօթ էին նրան։

⁴⁾ Եւանդը վարչական մարդու ամենակարևոր լատկութիւնն է։ Մ. Թ.

¹⁾ Ֆրանսուա Գիղզն (1787—1874 թ.) ֆրանսիական նշանաւոր պատմաբան և պետական գործիչ է և լատինի է նաև որպէս դոկտորինէօրների դպրոցի հիմնադրող (Ռօլին—Կոլլարի հետ միասին). ալժմա դոկտորինէօր կոչւում են այն քաղաքական գործիչները, որոնք ճշտիւ հետևում են որոշապէս ձևակերպուած, բայց գործադրութեան համար անլարմար ծրագրի Գիղզուի գրուածքներից լատինի են «Սնդլլալի լեղալուխութեան պատմութիւնը», «Ֆրանսիական լեղափոխութեան պատմութիւնը» և ուրիշները։ Մ. Թ.

Նա մինչև անգամ, թէպէտ և անհոգ վեհութեամբ, հետևում էր ժամանակակից դրականութեան զարգացմանը. ախպէս ինչպէս որ հասակաւոր մարդը փողոցում հանդիպելով երեխաների խմբին, երբեմն գնում է նրանց ետեւից. Իսկապէս Մատվէյ Իլլիչը շատ չէր զանազանւում Ալէքսանդրեան շրջանի աչն պետական գործիչներից, որոնք պատրաստուելով Պետերբուրգում ապրող տիկին Սվեչինայի տունը երկկուրթի գնալ, առաւօտեան Կոնդիլիակի *) գրուածքից մի-մի բան էին կարդում. Բայց սրա ձեերը ուրիշ, աւելի ժամանակակից էին. Նա ճարպիկ պաշտական էր, խիստ խորամանկ մարդ, և ուրիշ ոչինչ. ոչ մի գործի խելքը չէր հասնում, խելք չունէր. հապա գիտէր միայն իւր սեպական գործերը առաջ տանել՝ ալլառեղ արդէն ոչ ոք կարող չէր նրա գլխին նստել. չէր հէնց գլխաւորն էլ ալդ էր:

Մատվէյ Իլլիչը Արկադիին ընդունեց լուսամիտ պաշտօնեայի լատուկ բարենոգութեամբ, աւելին ասեմք, ծիծաղեցես. Սակալն զարմացաւ, երբ իմացաւ, որ հրաւիրած աղգականները գիւղումն էին մնացել. «Քու հալրիկդ միշտ տարօրինակ մարդ է եղել» նկատեց նա իւր փառահեղ խալաթի փնջերը ձեռքի մէջ վեր-վեր ձգելով, և լանկարծ, դառնալով դէպի մի ծառալոյլի, որը ամենայն խնամքով մեր էր գցած իւր նշանադրեստի բոլոր կոճակները, մտախոհ կերպարանքով կանչեց՝ «Բնչ կալ»: Նրիտասարդը, որի շրթունքները երկար ժամանակ լուռ մնալուց արդէր իրար էին կպած, տեղիցը վերկացաւ և վարանմամբ իւր մեծաւորի երեսին նախեց. Սակալն Մատվէյ Իլլիչը ստորադրեալին վարանման մէջ ձգելուց լետոյ ալ ևս նրա վրայ ուղադրութիւն չդարձրեց. Մեր մեծաւորները սովորաբար սիրում են իրենց ստորադրեալներին չլկացնել, ալդ նպատակին հասնելու համար նրանց գործ դրած միջոցները բաւական տարբեր են. Ի միջի ալլոց հետևեալ միջոցը բաւական գործածական է, «is quite a favorite», ինչպէս ասում են անգլիացիք՝ մեծատրը լանկարծ դադարում է ամենահասարակ բաներն անգամ հասկանալուց, զօրով խուլ է ձնանում. Նա, օրինակի համար, կ'հարցնէ, թէ Բնչ օր է ալսօր:

*) Լեոնէն Կոնդիլիակը (1715—1780 թ.) Ֆրանսիացի փիլիսոփայ և քաղաքատնտես էր. Մ. Թ.

—Նրան լարզանքով կ'զեկուցանեն՝ «այսօր ուրբաթ է Զերդ Թ... Թ... Թիւն»:

—Հը՞. Բնչ. ինչ է՞. Ինչ էք ասում,—լարուած դրու-
թեամբ կրկնում է նա:

—Ուրբաթ է, Զերդ... Թիւն:

—Ի՞նչպէս, Բնչ. Բնչ բան է ուրբաթը, Ի՞նչ ուրբաթ:

—Ուրբաթը, Զերդ... Թ... ԹԹԹ... Թ... Թիւն, շաբաթ-
ուայ օր է:

—Ի՞նչ է, չլինի ուզում ես ինձ դաս տալ:

Մատվէլ Իլլիչը, թէպէտ ազատամիտ էլ համարուէր, բայց՝
և այնպէս հո մեծաւոր էր:

—Քեզ խորհուրդ եմ տալիս, բարեկամ, որ նահանգա-
պետին ալցեւութեան դնաս,—ասաց նա Արկադիլին, — հասկա-
նում ես իհարկէ, այս խորհուրդը որ տալիս եմ ոչ թէ քեզ քան
պատճառով է, որ հետեւող եմ հին հասկացողութիւններին թէ
անհրաժեշտ է խոնարութեան համար իշխանաւորներին զը-
նալ, հապա պարզապէս քան պատճառով, որ նահանգապետը
լաւ մարդ է. մանաւանդ որ երեւի կ'ցանկանաս ալստեղի հա-
սարակութեան հետ էլ ծանօթանալ... Յուսամ, թէ հասարա-
կութիւնից փախչող չես: Իսկ նա վաղը չէ միւս օրը մեծ պա-
րանշնդէս է կազմելու:

—Դուք էլ լինելու էք այդ պարանշնդէսին,—հարցրեց
Արկադիին:

—Պարանշնդէսը իմ պատուին է կազմել,—համարեա թէ
վշտացած ասաց Մատվէլ Իլլիչը:— Պարծւում ես:

—Պարու՞մ եմ, բայց վատ:

—Իդուր. Ալստեղ սիրուն կանաչ-աղջկերք կան. համ
էլ ամօթ է, որ երիտասարդը պարեւ չիմանալ. Դարձեալ այս
որ ասում եմ ամենեւին չկարծես, թէ հասկացողութիւնների
հետեւանք է ասածս. ամենեւին չեմ կարծում, թէ մարդու խել-
քը ոտներում է, բայց բարոնականութիւնը ծիծաղելի բան է,
il a fait son temps ¹⁾).

—Ես բոլորովին բարոնականութիւնից չէ որ...

—Քեզ կ'ծանօթացնեմ ալստեղի տիկինների հետ, քեզ

¹⁾ Դա իւր ժամանակն անց է կացրել, դրա դարն ան-
ցել է. Մ. Թ.

կ'առնեմ իմ թևիկներս տակ,—ընդհատեց Մատվեյ Իլիչը և ինքնագոհ կերպով ժպտաց։ Ձեռ մրսի, չէ՞։

Ներս մտաւ ծառան ու լալտնեց, որ եկել է դատական պալատի նախագահը, կնճռապատ շրթունքներով ու քաղցրահայեաց մի ծերով, որ բնութեան սաստիկ սիրահար էր, մանաւանդ ամառուան, երբ որ, նրա խօսքով «ամեն մի մեղուիկ, ամեն մի ծաղկեկից վերցնում է հարկիկ...»։ Արկադիւն դուրս եկաւ։

—Նա Բաղարովին դտաւ իրենց իշկանած պանդոկում, և երկար համոզում էր, որ նահանգապետին գնան։

—Ի՛նչ արած,—ասաց վերջապէս Բաղարովը, ջուրն ընկնողն անձրևից չի վախիլ։ Որ եկել ենք կալուածատէրերին տեսնելու, դէ ուրեմն, մի լաւ տեսնենք։

Նահանգապետը երիտասարդներին սիրալիւր ընդունելութիւն ցոյց տուաւ, բայց նրանց չնստացրեց ու ինքն էլ չնըստաւ։ Նա շարունակ շտապում էր ու անհանգիստ լքութեան մէջ էր. առաւօտից հագնում էր նեղ համադրեւստն ու կապում չափազանց պինդ քաշած փողպատը, ոչ կուշտ ուտում էր ոչ կուշտ խմում, շարունակ կարգադրութիւններ անում։ Նահանգում նրա անունը Բուրդալու էին դրել ոչթէ լալտնի Ֆրանսիացի քարոզչի անունով ¹⁾ հապա ռուսերէն բուրդա բառից, որ նշանակում է պղտոր հեղուկ, մրուր։

—Նահանգապետը Կիրսանովին ու Բաղարովին իւր պարահանդէսին հրաւիրեց, իսկ երկու ըոպէ անց նորից կրկնեց հրաւերը՝ համարելով թէ նրանք եղբայր են, և Կալսարով աշուանեց։

Նահանգապետի մօտից դուրս գալով նրանք տուն էին դառնում, որ լանկարծ ալդտեղով անցող կառքի միջից դուրս թաւ փոքր հասակով, Սլաւիանաֆիլի ²⁾ զգեստ հագած մի մարդ ու «Սեգենիլ Վասիլիչ» ասելով վաղեց դէպի Բաղարովը։

¹⁾ Լուի Բուրդալուն (1632—1704 թ.), Ֆրանսիացի ճիւղուիտ լալտնի քարոզիչ է։

²⁾ Սլաւիանաֆիլութիւնը ծագեցաւ անցեալ դարու երեսնական թուականներին և ծաղկեցաւ 40 և 50 ական թուականներին։ Սրկու խօսքով կարելի չէ դրա մասին գաղափար տալ. դա իսկապէս ազգայնական (ռուսական) գաղափարն է պաշտպանում՝ բայց լիովին ինքնուրոյն կերպով, և բողոքում օտարամոլութեան, այս դէպքում եւրոպական հասարակական,

—Հը՛, ալս դո՛ւ ես, հերր *) Սիտնիկով, —ասաց Բազարովը իւր ճանապարհը շարունակելով. —ո՛ր խաչից,

—Երևակայեցէ՛ք, բոլորովին պատահաբար, —պատասխանեց սա և դէպի կառքը շուռ գալով մի հինգ անգամ ձեռքով արաւ ու կանչեց. —եռններիցս արի, եռններիցս. —Հալըս ալստեղ գործ ունէր, —շարունակեց նա առուի վրայից թռչելով, —ինձ խնդրեց, որ... Ասօր լսեցի եկել էք և արդէն ձեր բնակարանն էլ գնացել եմ... (Յիրաւի, երկու բարեկամ իրենց հիւրանոցը վերադառնալուց լետու գտան Սիտնիկովի ալցետոմսը, երկու ծալըր ծալած, և վրան դրած նրա անունը՝ մէկ երեսին Ֆրանսերէն, իսկ միւս երեսին՝ սլաւեաներէն ծաղկատառերով)։ Յուսամ, թէ նահանգապետի մօտից չէ եկածներդ։

—Մի լուսաք, ուղղակի ախտեղից ենք գալիս։

—Հա՛, ուրեմն ես էլ կ'դնամ... Սեզենիլ Վասիլլիչ, ծանոթացրէ՛ք ինձ ձեր... նրանց հետ...։

—Սիտնիկով, Վիրսանով, —միթմրեաց Բազարովն առանց կանգ առնելու։

—Ինձ համար շնորհք եմ համարում, —շարունակեց Սիտնիկովը, կողէ-կող առաջ անցնելով, քաղցր ժպտալով և շտապով հանելով իւր չափազանց ընտիր ու վալելուչ ձեռնոցը։

—Խիստ շատ լսել էի... Սեզենիլ Վասիլլիչի վաղուցուայ ծանօթը և կարող եմ ասել, աշակերտն եմ։ Իմ վերածնութիւնս նրան եմ պարտական։

Արկադիին մօտիկ տուաւ Բազարովի աշակերտին։ Նրա լպտտած դէմքի մանր, սակալն հաճելի գծագրութեան վրայ անհանգիստ ու բուրբ արտայայտութիւն էր երևում. փոքրիկ, ասես թէ ներս սեղմած աչքերը լառած ու անհանգիստ էին մօտիկ տալիս, նրա ծիծաղն էլ անհանգիստ էր—ծիծաղը կարճ էր ու չոր-չոր։

—Ա՛հաւտաք, —շարունակեց նա, —առաջին անգամ որ Սեզենիլ Վասիլլիչը իմ ներկայութեամբ չասաց, թէ չպէտք

*) Պարոն ՄԹ.

կրօնական, տնտեսական և քաղաքական կազմի դէմ. ներա նպատակն էր ուսումնասիրել բուն աղգալին հաւատալիքները, գաղափարները, ստեղծագործութիւնները... և կռուել արնամենի դէմ, որ օտար է, որովհետեւ դերակշիռ և համաշխարհային առաջնութիւն ունի ռուսականը։ Մ. Թ.

է հեղինակութիւնն ճանաչել, ահապէս ողորոշեցաւ...կարծես աչքս միանգամից բացուեցաւ: Ահաւասիկ, միտք էի անում, վերջապէս գտաւ մի մարդ: Ի դէպ, Նւդենիլ Վասիլիեիչ, անպատճառ պէտք է դուք այստեղ այցելէ՞ք մի տիկնոջ, որը կատարելապէս կարող է ըմբռնել ձեզ և որի համար ձեր այցելութիւնը կատարեալ տօն կ'լինի. երեւի նրա անունը լսած էլ կ'լինիք:

—Խնչ կին է,—ականաջ հարցրեց Բաղարովը:

—Կուկչինան, Eudoxie, Նւդուկաիա Կուկչինա—Մի զարմանալի կին է, émancipée *) բառի բուն իմաստով, առաջաւոր մի կին է: Գիտես թնչ կալ, Նկէք բոլորս էլ վերկենանք, զնանք նրան: Նրա բնակարանն այստեղից երկու քալլ է: Այստեղ էլ կ'նախաճաշենք: Հո դեռ չէք նախաճաշել:

—Ոչ:

—Շատ էլ լաւ էք արել: Նա, դիտէք, ամուսնուց ջով է ապրում, ոչոքից կախում չունի:

—Սիրուն կին է,—ընդմիջեց Բաղարովը:

—Ը...չէ, կարելի չէ ասել:

—Էլ ուր էք մեզ վեր առել, նրա մօտ տանում:

—Այ, հանաքչի, հանաքչի...Նա մեզ համար շամպայն գինի կ'բանալ:

—Հա, Իսկոյն երևում է դործնական մարդ եղածդ: Ի դէպ, ձեր հալըր դարձեալ կապալի գործերով է պարապում:

—Այո,—շտապով պատասխանեց Սիտնիկովն ու ճշալով ծիծաղեցաւ. Հը՞, Խնչ էք ասում:

—Զգիտեմ ճշմարիտ:

—Ուղում էիր մարդիկ տեսնես, զնա էլի,—ցած ձայնով ասաց Արկադիին:

—Հապա դուք, պ. Կիրսանով,—վրալ բերեց Սիտնիկովը.—Դուք էլ համեցէք, առանց ձեզ կարելի չէ:

—Աս ինչպէս կ'լինի, որ լանկարծ բոլորս միանգամից վրալ թափուենք:

—Վնաս չունի: Կուկչինան—պատուական կին է:

—Շամպայն գինի կ'լինի—հարցրեց Բաղարովը:

*) Էմանսիպացիա—իրաւունքների հաւասարացումն. իրաւազուրկի իրաւունք ձեռք բերելը: Կրթուած, աչքը բացուած: Մ. Թ.

— Երեք չիչ կ'լինի,—բացականչեց Սիտնիկովը։—Դրան
 Թրաշխաւոր եմ։

—Ինչո՞վ։

—Սեպական գլխովս։

—Աւելի լաւ կ'լինէր՝ հօրդ քսակովը։ Սակայն գնանք։

XIII

Մոսկուայի տների ձևով չինած փոքրիկ աղնուականա-
 կան տնակը, որտեղ ապրում էր Աւդոտիա Նիկիտիչնա (կամ
 Նւդոկսիա) Կովչինան, դառնում էր *** քաղաքի նոր ալրուած
 փողոցներից մէկում։ Եւրոպայի է, որ Ռուսիայի նահանգական
 քաղաքները հինգ տարին մի անգամ ալրուած են։ Դրանք ծուռ
 խփած ալցետոմսի վերեւ երևում էր զանգակի կոթը, իսկ նա-
 խասենեակում նրանց դիմաւորեց գլխազարդ ծածկած մի կին,
 որ ոչ աղախնի էր նման, ոչ էլ ընկերակցուհու—Եւրոպայի նը-
 շան տանտիկնոջ առաջադիմական ձգտումներով։ Սիտնիկովը
 հարցրեց, թէ Աւդոտիա Նիկիտիչնան տանն է։

—Victor, դձեք էք,—կողքի սենեակից լսուեց մի բարակ
 ձայն։—Ներս մտէք։

Գլխազարդ ունեցող կինն իսկույն անհետացաւ։

—Մենակ չեմ,—ասաց Սիտնիկովը ճարպիկութեամբ հա-
 նելով վրայի շորը, որի տակ չուխի կամ երկար վերարկուի
 պէս մի բան երևաց, և Արկադիլի ու Բազարովի վրայ համար-
 ձակ հայեացք ձգելով։

—Մէկ բան է,—պատասխանեց ձայնը։ Entrez *)

Եւրոպայացիները ներս մտան։ Նրանց մտած սենեակն
 աւելի առանձնասենեակի էր նմանում, քան թէ ընդունարա-
 նի։ Թղթերը, նամակները, հաստ ամսագրների համարները,
 որոնց թերթերը մեծ մասամբ կտրուած չէին, թափթփած,
 վեր էին ընկած փոշոտ սեղանի վրայ, ամեն տեղ երևում էին
 քաշած ծխախոտի սպիտակ մնացորդները։ Կաշուէ գահաւորա-
 կի վրայ կէս պառկած էր դեռ ևս նորատի, շիկահեր, մազերը
 փոքր ինչ չաղ ընկած մի կին, հագին՝ մետաքսեայ, ոչ աչ-
 քան մաքուր զգեստ, կարճիկ բազուկներին խոշոր ապարան-
 ջաններ, գլխին հիւսկէն ծածկոց ձգած։ Նա վեր կացաւ գահա-

*) Ներս մտէք։ Մ. Թ.

ւորակի վրայից և անհողաբար իւր ուսերին քաշելով սպիտակ աքիսի մորթուց կարած, բայց արդէն դեղնած մուշտակը, ծով ծով ասաց. (Բարով, Victor, և սեղմեց Սիտնիկովի ձեռքը:

—Բազարով, Կիրսանով,—Բազարովին նմանելով կտրուկ կերպով ասած Սիտնիկովը:

—Բարով եկաք,—պատասխանեց Կուկչինյան, և Բազարովի վրայ սենեկով իւր կյոր աչքերը, որոնց արանքում կարծես որբացած մնացել էր փոքրիկ կարմիր, ծալրը դէպի վեր ցցուած քիթը, աւելացրեց. «ես ձեզ գիտեմ,—և նրա ձեռքն էլ սեղմեց:

Բազարովը նոթերը կիտեց. Այդ լուսաւորուած կնոջ փոքրիկ ու դժուած կերպարանքի մէջ ոչ մի ալլանդակ բան չկար. միայն դէմքի արտալատուծիւնը անհաճող տպաւորութիւն էր գործում. Մարդս ակամայ ուզում էր հարցնել. «Ի՞նչ է, քաղցած ես: Կամ ձանձրանում ես: Կամ քաշւում ես: Ի՞նչ ես լաւուած մնացել»: Նա էլ, Սիտնիկովի նման, շարունակ անհանդիստ դրութեան մէջ էր. Նրա խօսածն ու շարժումները շատ ազատ էին, բայց և միեւնոյն ժամանակ էլ անհամարձակ. հաւանօրէն նա ինքն իրան մի բարեհոգի ու պարզ էակ էր համարում, մինչդեռ ինչ ուզում է անէր, միշտ արնապէս կ'թուար, թէ հէնց այդ բանն է, որ նա չէր ուզում անել. նրա ամեն արածն էլ սարքովի էր դուրս գալիս, ախիւնքն պարզ, բնական չէր լինում:

—Այո, այո, Բազարով, ես ձեզ գիտեմ,—կրկնեց նա. (շատ զաւառացի և Մոսկուայի կանանց նման նա էլ սովորութիւն էր արել հենց ծանօթութեան առաջին օրից տղամարդկանց ազգանունով կոչիլ):—Սիգար կ'ուզէք:

—Սիգարը ի՞րա կարգին,—վրայ բերեց Սիտնիկովը, որ արդէն վեր էր ընկել բազկաթոռների վրայ ու ոտները վերեւ բարձրացրել.—մեզ նախաճաշիկ տւա: Սաստիկ քաղցած ենք. ասացէք որ մի շիշ էլ շամպայն գինի հանեն:

—Հեշտասէր,—ասաց Սեդուխիան և ծիծաղեցաւ. Ծիծաղելիս ատամների վրայ երևում էին նրա վերևի ընդերքը:

—Սա կեանքի լարմարութիւնները սիրում եմ,—իւր խօսքերին կարևորութիւն տալով արտասանեց Սիտնիկովը.—Այդ բանն ինձ ազատամիտ լինելու արգելք չի:

—Ոչ, արգելք է, արգելք է,—բացականչեց Սեդուխիան, և սպասուհիներից մէկին պատուիրեց, որ նախաճաշի ու մէկ

էլ շամպայն գինու պատրաստութիւն տեսնէ։—Դո՛ւք ինչ էք կարծում,—ասաց նա Բաղարովին դիմելով։—Հաւատացած եմ, որ ինձ համակարծիք կ'լինիք։

—Ասենք, չէ,—պատասխանեց Բաղարովը։—Մի կտոր միսը լաւ է, քան մի պատառ հացը, նոյն իսկ քիմիական տեսակէտով։

—Քիմիալով պարապում էք։ Այդ իմ ամենասիրած բանն է։ Մինչև անգամ ես մի մաղտաք եմ հնարել։

—Մաղտաք, դո՛ւք։

—Այո, ես։ Եւ գիտէք ինչ նպատակով։ Խումածիկներ, գլուխներ շինելու նպատակով, որպէսզի չկտորուին։ Ախր ես էլ գործնական մարդ եմ։ Բայց դեռ չեմ վերջացրել։ Դեռ պէտք է Լիբիխի գրուածքը կարդալ։ Ի դէպ, Московскія вѣдомости-ի մէջ կարդացիք կանանց աշխատանքի մասին Կիսլիակովի լօղուածը։ Խնդրեմ կարդացէք։ Կանանց խնդիրը հո ձեզ հետաքրքրում է։ Նոյնպէս և ուսումնարանները։ Ինչո՞վ է պարապում ձեր բարեկամը։ Ի՞նչ է նրա անունը։

Տիկին Կուկչիկան իրար ետևից քնքշացած անհոգութեամբ բաց էր թողնում իւր հարցերը և պատասխանի չէր սպասում. երես առած երեխաներն իրենց դպրեակների հետ այդպէս են խօսում։

—Իմ անունս Արկադիյ Նիկալայիչ Կիրսանով է,—ասաց Արկադիյն,—և ոչ մի գործով չեմ պարապում։

Եւ շուրջիս ծիծաղեց։

—Այդ լաւ բան է։ Ի՞նչ է, դո՛ւք չէք ծխում։ Վիկտոր, հո գիտէք որ ձեր վրայ նեղացած եմ։

—Ի՞նչ բանի համար։

—Ատում են, որ դարձեալ սկսել էք Ժորժ-Սանդին ¹⁾ գովել։ Ի՞նչ է դա՝ մի լետ մնացած կին և ուրիշ ոչինչ։ Ինչպէս կարելի է նրան էմերսոնին ²⁾ հաւասարեցնել։ Ոչ մի զաղափար չէ արտալատում ոչ դաստիարակութեան մասին, ոչ մարդակազմութեան, և ոչ մի ուրիշ բանի մասին։ Հաւատացած եմ, որ նա սաղմնաբանութեան անունն անգամ լաւ

¹⁾ Ժորժ-Ջանդ լալտնի ֆրանսիացի վիպասանուհի Ամանտինէ Դիւպէնի (1807 թ. ծն.) կեղծ անունն է։

²⁾ Ռալլֆ Էմերսոնը (1803—1882 թ.) ամերիկացի լալտնի փիլիսոփայ և բանաստեղծ է։ Մ. Թ.

չէ, իսկ մեր ժամանակում—առանց դրան կարելի բան է: (Սևդոկսիան մինչև անգամ ձեռներով զարմացման շարժում արաւ:) Ախ, ինչ հրաշալի լոգուած էր գրել Սլիսկին այդ մասին: Հանճարաւոր պարոն է: (Սևդոկսիան շարունակ «մարդ» ասելու տեղ «պարոն» էր ասում): Բազարով, եկէք կողքիս զահաւորակի վրայ նստէք: Գուցէ չգիտէք, որ ես սաստիկ վախենում եմ ձեզանից:

—Ինչո՞ւ: Հետաքրքրական է իմանալ:

—Դուք վտանգաւոր պարոն էք. խիստ կրիտիկոս էք: Ախ, Աստուած իմ, մինչև անգամ ծիծաղս է դալիս. այնպէս եմ խոսում, կարծես թէ լեռ ընկած անկիւնի կալուածատէր կանանցից լինիմ: Ասենք հէնց կալուածատէր էլ եմ: Կալուածքս կառավարողը ես ինքս եմ և, երեակայեցէք, իմ գիւղապետ Սրոֆէլը—զարմանալի տիպար է, տեղն ու տեղը Կուպերի Պատֆայնդեր ¹⁾։ մի առանձին բնական բան կալ մէջը: Ես մշտական բնակութիւնս ալստեղ եմ հաստատել: Անտանելի քաղաք է, այնպէս չէ: Բայց ինչ արած:

—Բաղաք է քաղաքի պէս, —անտարբեր կերպով նկատեց Բազարովը:

—Բայց և այնպէս ալստեղ մանր-մունր շահեր են միմիայն, և ալդ է սարսափելին: Առաջները ձմեռները Մոսկուլումն էի ապրում... Բայց ալժմա այնտեղ է ապրում իմ կողակիցս, Մսիօ Կուկչինը: Հէնց Մոսկուլան ինքն էլ... չգիտեմ ճշմարիտ—ղարձեալ այն չէ: Ուզում եմ արտասահման գնալ. անցեալ տարի արդէն բոլորովին պատրաստուել էին ճանապարհ ընկնելու:

—Իհարկէ Պարիզ, —հարցրեց Բազարովը:

—Պարիզ և Հալդելբերգ:

—Ինչո՞ւ Հալդելբերգ:

—Ախր Բունզէնն այնտեղ է:

Բազարովը ոչ մի բան չգտաւ ասելու:

—Pierre Սապոժնիկովը... ճանաչո՞ւմ էք:

—Ոչ, չեմ ճանաչում:

¹⁾ ձեմա Ֆենիմոր Կուպեր (1789—1851 թ.) ամերիկացի հռչակաւոր վիպասան է և գլխաւորապէս գրում էր Ամերիկայի վայրենիների և ուլկիանոսի կեանքից: Պատանիների համար շատ գրաւիչ գրող է: Մ. Թ.

—Ի՛նչ էք ասում, Pierre Սապրոֆնիկովին...նա դեռ այժմ
մըս էլ շարունակ Լեզլիա Խոստատովի տունն է գնում-գալիս:

—Ես այդ տիկնոջն էլ չեմ ճանաչում:

—Այդ պարոնն լանձն էր առել ինձ ուղեկցելու: Փառք
Աստուծոյ, այժմ ազատ եմ, զաւակ չունիմ...Այս փնչ ասացի
—փառք Աստուծոյ: Էհ, ասե՛նք մէկ բան է:

Նւդոկսիան ծխախոտից դեղնած մատներով ոլորեց, գը-
լանակ շինեց, լեզուով թուղթը թրջեց, ծծեց ու կպցրեց: Ափ-
սէն ձեռին ներս մտաւ աղախինը:

—Ըհ՛ը՛, այս էլ նախաճաշիկը: Կ'ուզէ՞ք, Վիկտոր, հապա
շիշը բացէ՛ք: ալը ձեր գործն է:

—Այո, ալո, իմ գործն է,—մըթմըթաց Սիտնիկովը և
դարձեալ ճշաճախն ծիծաղեց:

—Աստեղ սիրուն կանալք կան, —հարցրեց Բազարովը
երրորդ բաժակը խմելիս:

—Կան,—պատասխանեց Նւդոկսիան,—բայց բոլորն էլ
դատարկամիտ բաներ են: Օրինակ mon amie *) Օդինցովան—
վատ չէ: Միայն ափսոս որ մի քիչ անուշը...Ասե՛նք ալը նը-
շանակութիւն չունէր, բայց ոչ մի ազատ հալեացք, ոչ մի ըն-
դարձակ...ի՛ք: Պէտք է ամբողջ կրթութեան սիստէմը փոխել:
Նւ ալը մասին արդէն մտածել եմ: մեր կանալք խիստ վատ
են դաստիարակուած:

—Դրանց ոչինչ կարելի չէ անել,—վրալ բերեց Սիտնի-
կովը: —Պէտք է նրանց արհամարհել, և ես արհամարհում եմ
նրանց լիովին ու կատարելապէս: (Արհամարհելու հնարաւո-
րութիւնն ու իւր արհամարհանքն արտաբայտելը Սիտնիկովի
ամենահաճելի զգացողութիւնն էր: նա մանաւանդ լարձակուած
էր կանանց վրալ առանց կասկած տանելու, որ մի քանի ամ-
սից լետու ինքը պէտք է իւր կնոջ առաջ սողալու հարկին
մէջ լինէր, լոկ ալն պատճառով, որ կինը ի ծնէ իշխան Դուր-
դուէօսովի աղջիկ էր): Նրանց և ոչ մէկը կարող կ'լինէր մեր
խօսակցութիւնը ըմբռնել: նրանցից և ոչ մէկն արժէ, որ մենք,
լրջամիտ տղամարդիկս, նրանց վրալ խօսենք:

—Նւ հարկաւոր էլ չէ, որ նրանք մեր խօսակցութիւնը
հասկանան,—ասաց Բազարովը:

—Ալը ում մասին էք խօսում, - մէջ մտաւ Նւդոկսիան:

*) Բարեկամ:

— Սիրուն կանանց մասին:

— Ի՞նչ, Ուրեմն դուք Պրուդոնին ¹⁾ համակարծիք էք:
Բազարովն ամբարտաւանութեամբ շտկուեցաւ:

— Սա ոչ ոքին համակարծիք չեմ: Սա իմ կարծիքներս
ունիմ:

— Կորչի հեղինակութիւնը, — դուաց Սիտնիկովն ուրա-
խացած, որ առիթ ներկայացաւ խիստ կերպով իւր կարծիքն
արտայայտելու ալն մարդու ներկայութեամբ, որի առաջ նա
այնքան նուաստացնում էր ինքն իրան:

— Բայց Մակոլէլը ²⁾ ինքը, — սկսել էր Կուկլչինան,...

— Կորչի Մակոլէլը, — որոտաց Սիտնիկովը. — Դուք պաշտ-
պանում էք այդ կնանոց:

— Այդ կնանոց չէ իմ պաշտօնանածս, հապա կանանց
իրաւունքը, որ ես երդուել եմ մինչև արեանս վերջին կաթի-
լը պաշտպանել:

— Կորչին, — բայց Սիտնիկովն այստեղ կանգ առաւ. —
բայց ես այդ չեմ մերժում:

— Ոչ, տեսնում եմ, որ դուք սլաւեանօֆիլ էք:

— Ոչ, ես սլաւեանօֆիլ չեմ, թէպէտ իհարկէ...

— Ոչ, ոչ, ոչ: Սլաւեանօֆիլ էք: Домострой-ի ³⁾ հետե-
ւող: Ձեզ սազ կ'զալ, որ ձեռներիդ մտրակ ունենաք:

— Մտրակը վատ բան չէ, — նկատեց Բազարովը. — բայց
անաւասիկ մենք հասանք վերջին կաթիլին...

— Ի՞նչ բանի, — ընդհատեց Նւդոկսիան:

— Շամպայն գինու, — լարգելի Աւդոտիա Նիկիտիչնա, —
չամպայնի, և ոչ ձեր արեան:

— Կարող չեմ անվրդով կերպով լսել, երբ որ լարձակ-
ւում են կանանց վրայ, — շարունակեց Նւդոկիան. — Սարսա-

¹⁾ Պիեր Ժօզէֆ Պրուդոնը (1809—1869) լատին Ֆրանսիացի քաղաքատնտես էր:

²⁾ Թոմաս Բաբինգտոն Մակոլէլը (1800—1859) Անգլիայի նշանաւոր պատմաբան է և քաղաքական գործիչ, ազատ ոգու և հալեացքների տէր մարդ:

³⁾ Դոմոստրոյը Մոսկուայի մի քահանայի՝ Սիլվեստրի (1560 թ.) շարադրած գիրքն է, որի մէջ բովանդակուած են բազմաթիւ խորհուրդներ ու խրատներ կեալքի ամեն կողմերի վերաբերմամբ և, զլիաւորապէս հնամուլութեան տիպար է ներկայացնում: Մ. Թ.

փելի, սարսափելի բան: Փոխանակ նրանց վրայ լարձակուելու, աւելի լաւ է Միշլէի ¹⁾ De l'amour *) զիրքը կարդալ: Հրաշալի բան է: Պարոններ, եկէք սիրոյ մասին խօսենք, — աւելացրեց Եւդոքսիան ձեռքը թալուկ կերպով գահաւորակի ճմռթկած բարձի վրայ ձգելով: Յանկարծական լուռութիւն տիրեց: — Ոչ, թնչ հարկ կալ սիրոյ մասին խօսելու, — ասաց Բազարովը: — Դուք, ահա, Օդինցեայի անունը տուիք... Կարծեմ ալդպէս ասիք: Ո՛վ է ալդ տիկինը:

— Չքնաղ, չքնաղ արարած, — ճշաց Սիտնիկովը: — Ես ձեզ կ'ծանօթացնեմ: Մի խելօք, հարուստ, ալրի կին: Դժբաղդաբար բաւարար չափով դարդացում չունի՝ — լաւ կ'լինէր, որ մեր Եւդոքսիայի հետ ի մօտոյ ծանօթ լինէր: Ձեր կենացը, Eudoxie. եկէք բաժակներս չրխկացնենք. «Et toc, et toc, et tin-tin-tin! Et toc, et toc, et tin-tin-tin!!...»:

— Victor, շատ չարածճի էք:

Նախաճաշը երկար տևեց: Եամպախի առաջին շին լաջորդեց երկրորդը, երրորդը և մինչև անգամ չորրորդը... Եւդոքսիան անդադրում դատարկաբանում էր. Սիտնիկովը նրան արձագանդ տալիս: Երկար ժամանակ խօսում էին, թէ թնչ բան է ամուսնութիւնը — նախապաշարմունք թէ լանցանք, և մարդիկ ինչպէս են ծնւում — միատեսակ թէ ոչ, և իսկապէս ինչո՞ւմ է անհատականութիւնը: Վերջապէս բանն արտեղ հատաւ, որ Եւդոքսիան, խմած գինուց բոլորովին կարմրած, և տափակ եղունգներովը խանդարուած դաշնակի ստեղծների բաղխելով սկսաւ խռպոտ ձայնով երգել նախ ցիգանների երգեր, լետոյ Սէլմուր-Շիֆֆի «նիրհում է քնաթաթախ Գրանաղ» ողմանսը, իսկ Սիտնիկովը գլխին վզնոց փաթաթած թալկահար սիրականի դերն էր կատարում ալդ խօսքերի միջոցին թէ

Եւ լու շրթունքդ իմ շրթանց հետ

Ի ջերմ համբոյր մի դըրոշմուին:

Վերջապէս Արկադիլի համբերութիւնը հատաւ: Պարոններ պա-

¹⁾ Ժիւլ Միշլէն (1798—1874 թ.) նշանաւոր Ֆրանսիացի պատմաբան է և ունի դրած ծանրակշիռ պատմական երկեր. գլխաւորապէս Ֆրանսիայի պատմութեան վերաբերեալ: Վերև ակնարկուած է նրա «սէր», «կինը» գրուածքները, որոնք սիրոյ և ամուսնութեան փիլիսոփայութիւն են: Մ. Թ.

*) Սիրոյ մասին:

րոններ, այս արդէն Բեղլամ ¹⁾ դարձաւ, — նկատեց նա բարձր ձայնով:

Բաղարովը, որ երբեմն միայն խօսակցութեան միջոցին մէկ-մէկ ծաղրական խօսքեր էր բացթողնում — նա աւելի շամպայնով էր զրազուած — բարձրաձայն յօրանջեց, վերկացաւ և, առանց տանտիկնոջը մնաս բարև ասելու, Արկադիլի հետ միասին դուրս եկաւ տնից: Սիտնիկովն էլ նրանց ետևից դուրս թռաւ:

— Ինչպէս է, հը, ինչպէս է. — ասում էր նա շողոքորդաբար մի աջ և մի ձախ վաղ տալով, — ասացի հո որ զարմանալի անձնաւորութիւն է. ահա թէ ինչպիսի կանաք են մեզ պէտք: Սա իւր տեսակի մէջ մի բարոյական — վեհ երևոյթ է:

— Իսկ քո հօր այս հաստատութիւնն էլ բարոյական երևոյթ է, — ասաց Բաղարովը մատով գինետունը ցոյց տալով, որի մօտից որ ալդ միջոցին անցնում էին:

Սիտնիկովը դարձեալ ճշալով ծիծաղեց. Նա սաստիկ ամաչում էր իւր ծագումից և չէր իմանում, վիրաւորուէր թէ ուրախանար, որ Բաղարովը իւր հետ դուով էր խօսել:

XIV

Մի քանի օրից Նահանգապետի պարահանդէսը եղաւ: Մատվէլ Իլլիչը իսկապէս «հանդիսի հերոսն էր». Նահանգական աղնուականների պարազուխն ամենքին ու ամեն մէկին լստնում էր, թէ եկել է միմիայն ի բարգանս Մատվէլ Իլլիչի, իսկ Նահանգապետը մինչև անգամ պարահանդիսի մէջ, մինչև անգամ անշարժ մնացած միջոցին շարունակում էր «կարգադրութիւններ անել»: Մատվէլ Իլլիչի վարմունքի քնքշութիւնը կարող էր հաւասարուել միմիայն նրա վեհութեանը: Նա փալփալում էր

¹⁾ Բեղլամը (Բեթլեհեմի համառօտածը) Լոնդոնի հռչակաւոր դժանոցն է. այդ բառը հասարակ անուն է դարձած նրման հաստատութիւնների համար: Իսկ շինուած է 1246 թ. իբրև «Բեթլեհեմցի մեր Տիրոջ» ընկերութեան համարնակարան: Այժմ իւր մէջ 600 հիւանդի տեղ ունի և օրինակելի հաստատութիւն է ճանաչուած, մինչ 1547 թուին, երբ Հենրիկոս VIII-ը այդ շէնքը նուիրել էր քաղաքին և քաղաքը՝ շէնքը դարձրել էր դժանոց, հազիւ ալնտեղ 50 = 60 հոգի զնտեղուէր:

ամենքին— ոմանց՝ նողկանքի թուլ արտալատութեամբ, իսկ ոմանց էլ լարգանաց նշույով. «en vrai chevalier français» քաղցրաբանում էր կանանց առաջ և շարունակ խոշոր, գիլ ու առանձնակ ծիծաղով ծիծաղում, ինչպէս և վաղէ էր բարձր պաշտօնեալ մարդուն: Նա թափ տուաւ Արկադիի մէջքն ու բարձր ձայնով նրան իւր «ազգականն» անուանեց, Բազարովին, որ մի հին ֆրակ էր հագած, արժանացրեց մի անուշադէր, բայց ներողամիտ հայեացքի, որ հարեանցօրէն, ալտի վերայով ձգեց նրա վրայ, և արձակեց մի անորոշ, բայց բարեհամբուր մօնչոց, որի միջից կարելի էր որոշել միայն «Սա... չառ...»: Նա մատը մեկնեց Սիտնիկովին ու երեսին ժպտաց, բայց միայն դուլսը շուռ տուած. մինչև անգամ իրեն, Կոկչինալին էլ, որ առանց կրինոլինի ու կեղտոտ ձեռնոցներով էր եկել, բայց որ մաղբրին դրախտահաւ էր կպցրել, մինչև անգամ Կոկչինալին ասաց. «enchanté»: Խիստ մեծ բազմութիւն կար և երիտասարդների պակասութիւն չկար. ոչ-զինուորականներն աւելի պատերի տակովն էին խռնուած, մինչդեռ զինուորականները եռանդագին պարում էին մանաւանդ նըրանցից մէկը, որ մի վեց շարաթ Պարիզում մնալով սովորել էր մի քանի խիղախ բացականչութիւններ, ինչպէս՝ «zut», «Ah fichirre» «pst, pst, mon bibi» և այլն: Նա այդ բացականչութիւնները շատ լաւ էր արտասանում, իսկ Պարիզեան չիկով, և միևնույն ժամանակ ասում էր. «si j'aurais» փոխանակ ասելու «si j'avais», absolument» անշուշտ»-ի մտքով, մէկ խօսքով նա խօսում էր Վերիկաուու-Ֆրանսական այն բարբառով, որի վրայ այնքան ծիծաղում են Ֆրանսիացիները, երբ որ նրանք ռսներին հաւատացնելու հարկի մէջ չեն լինում, թէ նրանք ֆրանսերէն հրաշալի, հրեշտակի նման, comme des anges» են խօսում:

Ինչպէս գիտենք, Արկադիին լաւ չէր պարում, իսկ Բազարովը ամենեւին չէր պարում,—նրանք երկուսն էլ քաշուած էին մի անկիւն. նրանց միացաւ նաև Սիտնիկովը: Նա իւր դէմքին արհամարհական ծաղրի արտալատութիւն տալով ու թունալից նկատողութիւններ շաղ տալով լանդուզն կերպով մտիկ էր տալիս չորս ըլորին ու ըստ երևութին, ճշմարիտ հաճոք զգում: Յանկարծ նրա դէմքի արտալատութիւնը փոխուեցաւ և, Արկադիի կողմը դառնալով, ասեալ թէ չիթթուած, ասաց. «Օղինդեան եկաւ»:

Արկադէին շուռ եկաւ և տեսաւ սևեր հազած մի բարձրահասակ կին, որ կանգնած էր դահլիճի դրանքը, Կնոջ կաղնուածքի արժանաւորութիւնը ապշեցրեց նրան: Նրա հոլանի թևերը գեղեցիկ կերպով ընկած էին վալեյսկազմ իրանի երկարութեամբ: Յուկսիպի ոստերը փալլուն մաղերի վրայով սիրուն կերպով փռուած էին ողորկ ուսերի վրայ, փոքր ինչ կախ ընկած սպիտակ ճակատի տակից խաղաղ ու խելօք, արդարև խաղաղ, և ոչ մտախոհ, նալում էին պալծառ աչքերը, և շերթունքները ժպտում էին հաղիւ նկատելի ժպիտով: Մի տեսակ փաղաքուշ ու քնքուշ ոլթ էր բուրում նրա դէմքը:

—Մանօթ էք հետը, — հարցրեց Արկադիին Սխանիկովին.

—Մօտ ծանօթ եմ: Ուղղով էք ծանօթացնեմ:

—Ինչու չէ... ալս կաղրիւից լետու:

Օդինցնալի վրայ Բազարովն էլ ուշադրութիւն դարձրեց:

—Սա ինչ բան է, — ասաց նա, — Միւս կանաւնք նման չի,

Կադրերը վերջանալուց լետով Սիտնիկովը Արկադիին տա-
րաւ Օդինցակի մօտ. բալց դժուար թէ՛նա մօտիկ ծանօթ եղած
լինէր Օդինցակին, որովհետեւ ինքն էլ չգիտթուեց իւր խօսած
միջոցին, Օդինցական էլ մի քիչ տարակուսանքով էր նրա երե-
սին նախով: Սակայն երբ որ լսեց Արկադիի ազգանունը Օդին-
ցակի դէմքն ուրախ արտայայտութիւն ստացաւ: Նա հարցրեց,
թէ՛ Նիկայալ Պետրովիչի որդին չէ՞ արդեօք:

—Այո, նրա որդին եմ:

—Զեր հօրը երկու անգամ եմ տեսել, բայց շատ բան եմ լսել նրա մասին, — շարունակեց տիկինը, — շատ ուրախ եմ ձեզ հետ ծանոթանալու:

Այդ միջոցին մի աղի՛րուտանտ սրաբշաւ մօտեցաւ նրան
ու կաղըրիլի հրաւիրեց: Սա համաձայնեցաւ:

— Պարոնւմ էք միթէ,— լարդանքով հարցրեց Արկադիւն:

— Այո, ինչո՞ւ էք կարծում, թէ Հպիտի պարեմը լինեմ.
Կամ զո՞ւցէ ձեզ թւում է թէ իմ պարեմը ժամանակս արդէն
անցնի է.

— Քաւ լինի... ինչպէս կարելի է, թէ որ արդպէս է, ապա թող տուէ՞ք ուրեմն ձեզ մաղուրկալի հրաւիրեմ:

Օղինցեալն զիջողաբար ժպտաց:

—Համեցե՞ք, —ասաց նա և մտիկ տուաւ Արկադիին չէ
թէ բարձրից, հապա ուղղակի արնպէս, ինչպէս որ ամուսնա-
ցած քայքայմտիկ կ'տալ իւր խիստ նորատի եղբայրների վրա:

